

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ТА ЗАПОБІГАННЯ
ЗЛОЧИННІЙ АКТИВНОСТІ ЧАСТИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ
МІЖНАРОДНИХ ПРАВИЛ, ПРИНЦИПІВ І РЕКОМЕНДАЦІЙ**

У статті викладені основні постулати міжнародних правил та принципів щодо захисту інтересів дитини та запобігання злочинності неповнолітніх. Визначено напрямки забезпечення соціально прийняттого простору для розвитку особистості дитини у контексті міжнародних рекомендацій.

Ключові слова: права дитини, інтереси дитини, кримінальна юстиція, запобігання злочинам неповнолітніх, запобігання зловживанню алкоголем, наркотиками, позбавлення волі неповнолітніх.

Міжнародні декларації, конвенції, угоди представляють собою загальновизнані принципи, що мають обов'язкову юридичну силу для тих країн, які до них приєдналися та сприяють розумінню і прийняттю пануючих правових цінностей та ідей у сфері забезпечення розвитку особистості дитини та запобігання її соціально неприйнятній активності.

Міжнародно-правові норми та рекомендації, з одного боку, відбивають сучасне ставлення світової спільноти до розвитку особистості дитини, формування у неї суспільно прийнятних навичок та мотивації до позитивної соціальної активності. З іншого боку, вони віддзеркалюють необхідність особливого правового захисту неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння чи правопорушення і перебувають у колі кримінальної юстиції. Все це виступає фундаментальною складовою у системі запобігання злочинності неповнолітніх.

Розкриття проблеми соціалізації дитини у сучасному суспільстві та запобігання злочинності кримінально активної частини неповнолітніх базується на дослідженнях і публікаціях науковців-кримінологів, які присвятили свої роботи питанням формування особистості підлітка й протидії злочинності неповнолітніх. Це роботи: О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.К. Гришука, І.М. Даньшина, С.Ф. Денісова, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, О.М. Костенка, Н.Н. Крестовської, О.М. Литвака, Є.Л. Стрельцова, В.П. Тихого, В.М. Трубникова, А.П. Тузова, В.О. Тулякова, І.К. Турквич, В.І. Шакуна, та ін.

Метою статті є науково-теоретичний аналіз міжнародних норм та рекомендацій щодо формування соціально прийняттого простору для розвитку особистості дитини, захисту її прав та інтересів та запобігання злочинності неповнолітніх.

Аналізуючи питання міжнародних норм та рекомендацій важливо зауважити, що на території України безумовний пріоритет по відношенню до будь-якої галузі права має Конституція, яка має найвищу юридичну силу і виступає нормою прямої дії (ст. 8). У той же час конституційні приписи ст. 9 Конституції передбачають не загальний пріоритет міжнародного права, а пріоритет норм міжнародного договору, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, після чого міжнародні норми можна вважати частиною національного законодавства.

Розроблення норм, що визначають особливості ставлення до дитини, захисту її прав і інтересів, поведження з неповнолітніми, які порушили закон, вирішення питань запобігання підлітковій злочинності належить до глобальних питань сучасності. Цей інтерес пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління в гарантуванні життєздатності суспільства і прогнозуванні його майбутнього розвитку.

Саме тому, жодна держава у світі не може претендувати на роль зразка в царині визначення основ прийняттого розвитку дитини, захисту її прав та інтересів, а також правил поведження з неповнолітніми із суспільно неприйнятною поведінкою. Навіть для найдемократичніших та економічно розвинених держав характерні зростання злочинності неповнолітніх, наявність сімей із низьким рівнем життя, зростання чи-

сильності безпритульних дітей. Ці факти були детально викладені та проаналізовані у матеріалах Конгресів ООН, які були присвячені запобіганню злочинності та кримінальному правосуддю (відповідно до резолюції 415 (V) п'ятої сесії Генеральної Асамблеї ООН 01.12.1950 р. кожні 5 років скликається Міжнародний конгрес ООН по запобіганню злочинності і поведженню з правопорушниками, з 2005 року – Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя. На XII Конгресі ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя 12-19 квітня 2010 року було зазначено, що у багатьох країнах спостерігається зростання насильницьких злочинів, що вчиняються дівчатами, у тому числі й у складі банд. Однак більш точну інформацію дають огляди засновані на самостійному інформуванні. За даними досліджень у США, Об'єднаному Королівстві Великобританії, Північній Ірландії та Данії збільшення кількості зафіксованих злочинів із застосуванням насильства не підтвердилось збільшенням кількості насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми дівчатами. Це пояснюється тим, що раніше насильство з боку дівчат частіше "пробачалось суспільством" [1].

У той же час за даними дослідників Швеції у середині 90-х р. XX століття близько 13% дівчат у віці від 15 до 17 років знаходились під слідством у зв'язку із застосуванням фізичного насильства. У 2008 році питома вага збільшилась до 18%. У період з 1995 року до 2001 з 468 неповнолітніх засуджених за застосування насильства у тяжкій формі дівчата становили 5%, а з 2002 до 2008 - 8% від 752 засуджених у віці від 15 до 17 років [2].

Усі ці чинники доводять неможливість вирішення проблеми дитинства тільки національними засобами і викликають необхідність об'єднання зусиль світової спільноти в цілому, що й зумовило виникнення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини, в межах якого розроблено міжнародні норми-стандарти, які визначають особливості поведження з неповнолітніми злочинцями.

У міжнародних конвенціях, деклараціях, договорах спрямованих на забезпечення свободи, справедливості та миру на землі (Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав дитини 20 листопада 1959 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт

про громадянські та політичні права (ст.ст.23,24) 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ст.10) 1966 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Європейська конвенція прав дитини 1996 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 30 вересня 1990 р), наголошується на необхідності забезпечити особливий захист дитині, а також внаслідок її фізичної і розумової незрілості вона потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист.

Поряд з цим у Конвенції ООН Про права дитини наголошено, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована у дусі ідеалів, проголошених у Статуті ООН [3, с. 36]. Незрозуміло, чому дитина готуючись до життя в українському суспільстві повинна бути вихована у дусі ідеалів ООН, без урахування моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства. Важливою умовою інтеграції міжнародних норм і рекомендацій у національну правову систему є збереження національних інтересів України. Національні інтереси будуть збережені за умови збереження своєрідності засобів охорони дитинства в країні; заходів запобігання та протидії соціально-неприйнятній активності неповнолітніх; власної системи кримінальної юстиції, які відображають економічні, політичні, соціальні та культурно-виховні особливості країни.

Саме тому, вважаємо доречним, що Загальнодержавна програма "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року (далі Національний план дій) розпочинається зі слів: "Україна як член міжнародного співтовариства бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, в якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні" [4]. Україна повинна відстоювати власні національні інтереси, у тому числі у системі міжнародних відносин, які визначають співробітництво у сфері охорони дитинства, запобігання та протидії злочинності у цілому та неповнолітніх зокрема.

Для забезпечення конвенції в рамках ООН створено Комітет із прав дитини (далі Комітет). Кожна країна-учасниця раз на п'ять років зобов'язана надавати комітету доповідь про хід виконання Конвенції. Проблеми захисту прав дітей перебувають у полі зору Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), створеного в 1946 р. Міжнародна діяльність ЮНІСЕФ передбачає проведення міжнародних дослідницьких та порівняльних досліджень, регіональних та міжрегіональних нарад експертів та створення банку даних щодо правового положення дітей та підлітків у сучасному світі.

Особливої уваги, в контексті забезпечення всебічного, повного, оптимального функціонування системи захисту прав дитини відіграють рекомендації Комітету з прав дитини щодо реалізації прав у ранньому дитинстві.

У Доповіді Комітету з прав дитини (ч. III "Права людини та діти молодшого віку" п. 5 Практична програма дій з питань раннього дитинства) зазначено, що для здійснення своїх прав, діти молодшого віку зазнають особливу потребу у фізичній опіці, емоційній турботі та чутливому керівництві під час та у місті колективних ігор, вивченні і пізнанні оточуючого світу та середовища [5, с. 58].

Враховання цих потреб може найкращим чином забезпечуватись за допомогою законів, політики і програми з питань раннього дитинства, включаючи план по здійсненню і незалежному моніторингу, наприклад шляхом призначення Уповноваженого з прав дитини, а також шляхом оцінки їх впливу на становище дитини.

Важливого значення для України набувають рекомендації Комітету що стосуються аналізу чинного законодавства, реформаторських процесів, стану реалізації прав і свобод дитини та виділення бюджетних ресурсів, спеціальної кадрової підготовки та інших заходів спрямованих на забезпечення інтересів підростаючого покоління. Низка зауважень та рекомендацій, викладені Комітетом з прав дитини CRC/C/UKRCO/3-4 на 1611-му засіданні, від 3 лютого 2011 року у Заключних зауваженнях [6].

Рекомендації, які були надані Комітетом у напрямку захисту прав дитини можна згрупувати наступним чином. Перша група стосуються більшої повноти НПА. Комітетом були відмічені позитивні зрушення, що відбулися останнім часом в Україні у законотворчій сфері, яка ознаме-

нувалась прийняттям низки загальних та спеціальних норм спрямованих на захист інтересів дитини та запобігання кримінальній активності частини неповнолітніх (закони Про охорону дитинства, Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії, Державна програма подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 роки, Загальнодержавна програма Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 роки тощо).

Позитивно було оцінено ратифікацію та приєднання до окремих договорів (Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, 2007 р., Конвенції про юрисдикцію, застосування права, визнання та приведення до виконання рішень і співробітництва відносно батьківської відповідальності і мір по захисту дітей, 2006 р., Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 2006 р., Конвенція Ради Європи про боротьбу із торгівлею людьми, 2010 р.)

Друга група дієвості адміністративної реформи, яку було розпочато у грудні 2010 року. Визнаючи необхідність реформування та раціоналізації системи державного управління Комітет занепокоєний розформуванням та передачею функцій Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту Державній службі при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту. Крім того реформі не передувало прийняття чіткого плану по делегуванню повноважень і функцій захисту інтересів дитини при проведенні адміністративної реформи.

Комітетом було позитивно відмічено наявність Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства, але викликало занепокоєння те, що Міжвідомча комісія не є постійним органом (є тимчасовим консультативним, дорадчим органом) й у процесі формування та реалізації державної політики в інтересах дитини зводиться до обміну інформацією з окремих питань. Комітет також занепокоєний тим, що реформа державного управління може ще більше підірвати ефективну координацію у здійсненні політики в інтересах дітей і призвести до погіршення надання послуг у сфері підтримки, захисту та профілактики в інтересах неповнолітніх що пе-

ребувають у складних соціально-економічних умовах.

У контексті адміністративної реформи Комітет вносить наступні рекомендації: детально проаналізувати діяльність центральних та місцевих органів влади, що здійснюють захист прав дитини, та забезпечити належне делегування та чіткий розподіл обов'язків у реформованій структурі; забезпечити ефективну координацію політики в інтересах дитини з боку Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, у зв'язку з чим переглянути роль і місце Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства, яка повинна діяти на постійній основі забезпечуючи ефективну міжвідомчу координацію; при реалізації рекомендацій запросити допомогу Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).

Третя група людського ресурсу та бюджетного фінансування. Комітет належно оцінюючи втілення положень Національного плану дій в інтересах дитини рекомендує: забезпечити достатнє фінансування річних загальнодержавних програм, закріпивши це у Законі про бюджет на кожний рік; забезпечити ефективний моніторинг здійснення Національного плану дій в інтересах дитини, у тому числі шляхом координації заходів Міжвідомчою комісією з питань охорони дитинства. Таким чином, Комітет закликає до покращення політики і аналізу виділених ресурсів в інтересах дітей, забезпечивши відповідність бюджетних асигнувань на центральному і місцевому рівнях фактичним потребам і ефективність їх використання.

Четверта наявності національної бази даних, що містить всебічну інформацію: з питань дотримання прав дітей, віку і статі, етнічного походження приналежності до різних груп населення, що знаходяться у різних соціально-економічних умовах. Також базу даних щодо дітей, які можуть піддаватись катуванню, насильству чи виступають об'єктом жорстокого поводження, дітей – жертв сексуальної експлуатації, дітей з числа біженців і тих, що шукають притулку. Така єдина система повинна забезпечити адекватну увагу до дітей, що перебувають у складних життєвих умовах і потребують відповідного соціального захисту та сприяти систематичному моніторингу дотримання прав дитини в країні.

Низка рекомендацій та критичних зауважень була спрямована на різні сфери в межах яких відбувається формування соціально прийнятно-

го простору для розвитку особистості неповнолітнього: співробітництво з громадянським суспільством; право на життя, виживання та розвиток; охорона здоров'я та медичне обслуговування; освіта.

Під кутом уваги Комітету опинились також наступне: відсутність систематичного аналізу державної політики і програм з точки зору найкращих інтересів дитини; важливість гарантування поваги до думки дитини у процесі прийняття рішення у судових справах, у сім'ї, школі.

Комітет також занепокоєний тим, що до неповнолітніх застосовується насильство працівниками міліції під час слідства; збільшенням кількості дітей позбавлених сімейного піклування у результаті бідності, безробіття, розпаду сім'ї та трудової міграції; масштабом та зростанням зловживань щодо дитини, а також відсутністю уваги до дітей.

Наголошуючи на необхідності створення системи ювенального правосуддя як це передбачено у Національному плані дій в інтересах дітей, Комітет закликає до створення нової концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх відповідно до стандартів окреслених у Мінімальних стандартних правилах ООН про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекинські правила), Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські принципи), Правилах ООН щодо неповнолітніх, позбавлених волі.

Міжнародні норми й стандарти поведінки з неповнолітніми правопорушниками та підлітками, що відбувають покарання містяться у Мінімальних стандартних правилах ООН про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекинські правила) 1985 р., Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські принципи) 1990 р., Правилах ООН щодо неповнолітніх, позбавлених волі та деяких інших документах.

Провідною ідеєю Пекинських правил виступає всебічний захист прав неповнолітніх у кримінальному процесі та вчинення дій спрямованих на забезпечення благополуччя дитини та адекватність заходів впливу на правопорушника з урахуванням особливостей особи, характеру й ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння.

Заслугує на увагу міжнародний підхід до питань професійної підготовки осіб, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав дитини,

правосуддя щодо неповнолітніх та запобігання злочинності серед неповнолітніх (п.п.1.6; 12.1; 22.1, 22.2 Пекінських правил). По-перше, це забезпечення професійної компетентності кадрового складу шляхом використання професійної підготовки, навчання у процесі роботи, курси перепідготовки та інші види навчання. По-друге, кадровий підбір здійснюється з урахуванням різних категорій неповнолітніх щодо яких здійснюється правосуддя із залученням жінок та представників національних меншин в органах правосуддя у справах неповнолітніх.

Спеціальна професійна підготовка ювенального характеру необхідна не тільки для реалізації міжнародних норм, а й спрямована на забезпечення ефективного запобігання і протидії злочинності неповнолітніх; покращення поведінки із неповнолітніми правопорушниками та подальшого їх повернення у суспільство.

У Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх визнано, що попередження злочинності неповнолітніх є найважливішим аспектом попередження злочинності в суспільстві в цілому. Пріоритетом у превенції дитячої злочинності визначається орієнтація на потреби дітей. Для попередження злочинності серед неповнолітніх запропоновано розробляти громадські служби і програми, натомість, офіційні установи соціального контролю повинні використовуватися лише у крайніх випадках [7].

Особливу увагу Ер-Рядські принципи звертають на політику, спрямовану на запобігання зловживанню алкоголем, наркотиками і іншими речовинами. Школи повинні виконувати роль базових і довідкових центрів для надання медичної, консультативної й іншої допомоги молодим людям, зокрема тим із них, хто в ній особливо має потребу і став жертвою жорстокого поведінки, позбавлений уваги і зазнає переслідувань і експлуатації.

Метою Правил ООН щодо неповнолітніх, позбавлених волі 1990 р. (далі Правила) виступає встановлення мінімальних стандартів для захисту неповнолітніх, позбавлених свободи, відповідно до прав людини та протидіяти несприятливим наслідкам усіх видів ув'язнення. Основна ідея цього документа полягає у гарантуванні гуманного, поважного ставлення до кожного неповнолітнього позбавленого волі.

Важливою складовою у системі запобігання

злочинності неповнолітніх виступають викладені у Правилах умови перебування та розміщення неповнолітніх у місцях позбавлення волі з урахуванням виховної мети; індивідуальних потреб особи; можливості спілкування з однолітками, зайняття спортом та проведення дозвілля, тобто, відповідати вимогам охорони здоров'я та людської гідності.

Головні положення виправлення зосереджені на соціальному перевихованні, яке сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини і основних свобод та на особливостях віку неповнолітнього ув'язненого, сприянні його реінтеграції у процесі виконання корисної ролі в суспільстві.

Особливе місце у Правилах ООН посідає формування кваліфікованого складу спеціалістів: вихователів, інструкторів виробничого навчання, працівників соціальних служб, психіатрів та психологів, які повинні використовувати усі виправні, виховні, духовні та інші можливості й форми допомоги, що визнаються доцільними для досягнення виховної мети. Належне управління виправною установою залежить від чесності, гуманності, здатності працювати з неповнолітніми, професійних навичок, а також особистої придатності кожного до такої праці. Постійним заохоченням має супроводжуватись гуманне, добросовісне і ефективне виконання персоналом колонії своїх обов'язків (п. 81,82 Правил ООН).

Таким чином, основні положення викладені у міжнародних правилах, принципах та рекомендаціях дають можливість формувати національну сферу захисту інтересів дитини та систему запобігання злочинності неповнолітніх з урахуванням відповідних міжнародних підходів гуманного, конструктивного та адекватного реагування на злочинну активність частини неповнолітніх.

Положення, що містяться у міжнародних документах виявляються корисними при розробці індивідуальних підходів до вирішення адресних проблем у сфері запобігання та реагування на злочинність неповнолітніх та при оцінці ефективності та відповідності правозастосовної практики у означеній сфері приділяючи належної уваги кадровій і спеціальній професійній підготовці.

Реалізація міжнародних норм і рекомендацій у законодавчій системі України сприятиме за-

провадженню пануючих правових цінностей та ідей у сфері забезпечення розвитку особистості дитини й запобігання злочинам неповнолітніх, за умов збереження моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства.

Література

1. *Дванадцятий Конгрес ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию*. Сальвадор, Бразилія 12-19 апреля 2010 года A/CONF.213/4 Distr.: General 15 February 2010. Russian Original: English.

2. *Арпора*, Swedish National Council for Crime Prevention, January 2010.

3. *Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей* : К. : АТ "Видавництво "Столиця" , 1998.– 516 с.

4. *Закон України Про Загальнодержавну про-*

граму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року" від 5 березня 2009 року № 1065-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.zakon2.rada.gov.ua>

5. *Доклад Комитета по правам ребенка*. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты Шестьдесят первая сессия. Дополнение № 41 (A/61/41). ООН.– Нью-Йорк, 2006.– С. 56 – 75.

6. *Комітет ООН з прав дитини*. Заключні спостереження: Україна [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf

7. *Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські принципи)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.un.jrg/russian> Дата доступу: 14.02.2012.

Н.С. Юзікова

Обеспечение развития личности ребенка и предупреждение преступной активности части несовершеннолетних в контексте международных правил, принципов и рекомендаций.

В статье изложены основные постулаты международных принципов в отношении защиты интересов ребенка и предупреждения преступности несовершеннолетних. Определены направления обеспечения социально приемлемого пространства для развития личности ребенка в контексте международных рекомендаций.

N.S. Yuzikova

Providing of development of personality of child and warning of criminal activity of part of minor in a context international rules, principles and recommendations.

In the article the basic postulates of international principles are expounded in regard to defence of interests of child and prevention of crime minor. Directions of providing socially of acceptable space are certain for development of personality of child in the context of international recommendations.